

УДК 331.556-055.2(450.72=161.2)
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2021.06.1385>

УКРАЇНСЬКІ ТРУДОВІ ІМІГРАНТКИ В ІТАЛІЙСЬКОМУ РЕГІОНІ КАНПАНІА: МІЖ ПРАКТИКОЮ ПРИСТОСУВАННЯ ДО НОВОГО ПОВСЯКДЕННЯ ТА ІНТЕГРАЦІЄЮ

Тамара МИХАЙЛЯК
ORCID ID: <http://orcid.org/0000000228879307>
PhD Соціологія та соціальні дослідження,
Департамент соціальних наук,
Неапольський Університет ім. Фрідріха II Vico
Monte della Pietà, 1 80138 — Napoli, Italy,
e-mail: tamara.mykhaylyak@unina.it

Tamara MYKHAYLYAK
ORCID ID: <http://orcid.org/0000000228879307>
PhD in Sociology and Social Research, Department
of Social Sciences,
University of Naples Federico II Vico Monte della Pietà, 1
80138 — Napoli, Italy,
e-mail: tamara.mykhaylyak@unina.it

UKRAINIAN FEMALE LABOUR IMMIGRANTS IN THE ITALIAN CAMPANIA REGION: BETWEEN ADAPTATION TO NEW LIFE STYLE AND INTEGRATION

Головною темою цієї статті є імміграція та інтеграційні процеси. Дослідження складається з двох частин, мета першої полягає в окресленні головних особливостей інтеграційних процесів у Сполучених Штатах та Європі, крім того, звернено увагу, як в академічних та політичних колах застосовується термін «інтеграція». Друга частина має на меті звернути увагу на конкретні приклади адаптації українських іммігранток до нових умов життя в Італії. Відповідно до цього було проведено опитування 25 жінок, які працюють в італійському регіоні Кампанія, та зроблено спробу проаналізувати економічну, соціальну та культурну сферу їхнього життя за кордоном. Власне, в цьому і полягає актуальність статті.

В результатах дослідження було висвітлено чимало проблем, із якими спіткаються заробітчани за кордоном. Як правило, вони пов'язані з житловими умовами, організацією вільного часу та моральним стресом унаслідок соціальної ізоляції; особливо це стосується жінок, що мешкають у своїх працедавців. Стаття базується на якісному методі дослідження: для проведення глибинних інтерв'ю було підготовлено докладну анкету з 55 запитаннями, поділеними на шість окремих блоків.

Ключові слова: інтеграція, асиміляція, Італія, Україна, Неаполь, українські трудові іммігрантки.

The main issue of this article is immigration and integration processes. The research consists of two parts. The first part is an attempt to point out the main features of integration processes in the United States and Europe and moreover to draw attention to the way the term «integration» is used in academic and political areas. The aim of the second part is to focus on particular examples of adaptation to new living conditions by Ukrainian immigrants in Italy. In accordance with this, specialists have conducted a survey with 25 women working in Italian Campania region and made an attempt to analyze economic, social and cultural sides of the people's life abroad. This researches are the relevance of this article.

The study highlighted many problems faced by immigrant female workers abroad, usually related to living conditions, leisure activities and moral stress as a consequence of social isolation, especially for women living at their employers' places. The article is based on qualitative research method: a detailed questionnaire of 55 questions divided into 6 separate blocks has been written in order to prepare for in-depth interviews.

Keywords: integration, assimilation, Italy, Ukraine, Naples, female labor immigrants.

Вступ. За останні десятиліття багато країн Західної Європи зіткнулися з проблемами, пов'язаними з масовою імміграцією. З одного боку, значно зросло занепокоєння громадян щодо поступового зростання кількості іноземців, становище яких у багатьох випадках є нелегальним. З другого боку, посилюється невдоволення з приводу неадекватних та мало ефективних державних політиків для вношення цієї ситуації.

Термін «інтеграція», під яким розуміють наслідки або ефект міграційних потоків у країнах Заходу, з'явився в політичній та академічній лексиці не так давно; до початку 70-х років його використовували досить рідко [1, с. 11]. До цього в академічних колах вчені, зокрема антропологі та соціологи, які займалися дослідженнями, пов'язаними з міграційними процесами, вживали терміни *assimilation*, *absorption*, *inculturation*, *acculturation*, *inclusion*, *incorporation*. З початку 20-го століття особливо поширилося поняття асиміляції, яке використовувалося представниками Чиказької школи соціології¹. Головна ідея асиміляційної моделі полягала у тому, що іммігранти поступово переймали звички та поведінку місцевого населення, стаючи рік за роком все більше схожими на тубільців. Існує відома метафора такого бачення, яку називають «*melting pot*», це такий собі тигель, де усі відмінні елементи різноманітних культур приречені розчинятися та перетоплюватися в єдину національну культуру Америки [4]. Ця парадигма залишилася домінантною в країні до кінця 60-х років [5].

¹ Серед найвідоміших представників Чиказької школи емпіричної соціології варто згадати Уільяма Айзека Томаса та Роберта Парка. Першому вченому належить значний внесок у дослідження інтернаціональної імміграції; серед його праць варто згадати п'ятитомник «*The Polish Peasant In Europe and America*» (1918—1921), написаний у співавторстві з Флоріан-Вітольдом Знанецьким [2]. Щоб зрозуміти, як поляки пристосовуються до життя в американському суспільстві, Томас звернув увагу на минуле мігрантів, на той контекст, в якому вони виростили. На відміну від Томаса, який широко використовував біографічний метод, Парк звернувся до методу прямого спостереження: він наголошував, що під час аналізу міграційних процесів потрібно враховувати їхній зв'язок з трансформацією міського простору. На його думку, міграцію та урбанізацію належить досліджувати разом, тому що вони тісно пов'язані між собою [3].

Основна частина. Концепція асиміляції використовувалася не лише в науці: було розроблено низку політичних програм, які увійшли в історію під назвою американізація. З початком Першої світової війни хвиля патріотичного піднесення дала сильний стимул для свідомої асиміляції різних культурних меншин європейського походження, що проживали у США. Згодом було передбачено низку втручань, щоб прискорити цю тенденцію. Особливо це стосувалося мови — місцева влада всіляко заохочувала іноземні громади до використання англійської.

Поступово науковці усвідомили велику неоднорідність американського суспільства та визнали, що один із найбільших недоліків асиміляції полягає в тому, що вона вважала цілком природними ті тенденції, що насправді залежали від панівної еліти, яка здійснює політичний, соціальний та економічний контроль над іншими етнічними меншинами.

З початку 1970-х слово «інтеграція» почали все частіше використовуватися як в політичних, так і в наукових колах. На відміну від асиміляції та американізації, які наголошували на пристосуванні та, в кінцевому підсумку, на злитті іммігрантів з головною групою корінних жителів, інтеграція тлумачилася як процес, що акцентував увагу на взаємному обміну між ними в контексті дедалі більшої соціальної неоднорідності. Попри те, що в цей період було значно послаблено політику, яка передбачала впровадження культурної однорідності, більшість іммігрантів самотужки вдавалися до асиміляції, щоб посісти повноцінне місце в американському суспільстві. Як правило, у першого покоління культурне різноманіття було більш виразним, натомість у другого воно ставало менш помітним та набувало американізованих відтінків. Відмова від певних культурних традицій своїх батьків, як правило, допомагала уникнути дискримінації у суспільстві.

Починаючи з 90-х років минулого століття у дослідженнях, присвячених інтеграції, дедалі частіше звертаються до явища асиміляції, але цей процес розглядається як складніший та багатогранніший [6, с. 437—471]. Асиміляція була поділена на різні типи, які належать до різних сфер життя; серед них можна видокремити соціальну, економічну, культурну, мовну, харчову. Наприклад, мовна асиміляція відкриває можливості соціальної мобіль-

ності, бо знання англійської дозволяє знайти кращу роботу та збільшує шанси на кар'єрне зростання. Але не всі типи асиміляції мають позитивні наслідки: у Сполучених Штатах було спостережено, що в іммігрантів, які перейняли харчові звички американців, погіршився стан здоров'я та зріс процент ожиріння.

Щодо аналізу інтеграційних процесів в Європі, слід зазначити: в порівнянні з Америкою вони розвивались у зовсім іншому напрямку, та й сама історія імміграції є дуже відмінною від американської. Перш за все, важливо зазначити, що тут масові переселення були пов'язані з Другою світовою війною. Після військового конфлікту Західна Європа стала одним із найважливіших міграційних центрів для жителів Східної Європи та Балкан, але ця хвиля імміграції згодом була зупинена «залізною завісою». Для економічного розвитку європейським країнам була потрібна велика кількість робочої сили: це були робітники з Південної Європи, а також із країн Середземноморського басейну. З початку 50-х років спостерігалися також потоки робітників із Південної Європи до країн Північної Європи, до них приєдналися іммігранти з французьких, голландських та британських колоній, а також магірці та турки, що на основі білатеральних угод прямували до Австрії, Швеції, Швейцарії, Німеччини та Бельгії. У 60-х роках через процеси деколонізації до країн Європи повернулися також мільйони поселенців.

Італійський соціолог Мауріціо Амбросіні зазначає, що концепція інтеграції є досить складною та має певні особливості:

Інтеграція повинна розглядатися як процес, який триває у часі та залежить від багатьох чинників.

Інтеграція — це також багатогранний і багатовимірний шлях, який може бути дуже успішним з одного боку і важчим з іншого.

Інтеграція не передбачає лінійного прогресу згідно з еволюційною схемою.

Інтеграція може передбачати різноманітні взаємозв'язки між індивідуальним та колективним виміром.

Інтеграція має локальний та контекстний характер, вона відбувається у певному місці та у певній системі відносин, які розташовані у часі та просторі.

Інтеграція в різний спосіб становить виклик інституціям та суспільству, що приймають іммігрантів [7, с. 35].

Приблизно до середини 80-х років минулого століття європейські політики майже не цікавилися питанням інтеграції іммігрантів, бо розглядали присутність іноземного населення як тимчасову. Лише коли виявилось, що ця присутність мала стабільний характер і кількість іммігрантів не скорочувалась, а в деяких випадках навіть зростала, інтеграція привернула до себе увагу та потрапила на порядок денний в урядах багатьох держав.

В європейському контексті зусилля науковців зосередились передусім на спробі схарактеризувати інтеграційні моделі, що були сформовані в країнах з різними культурами, кожна з яких мала свою чітку національну ідентичність. В результаті прийнято говорити про три основні моделі:

- Модель гастарбайтерів — як правило такі іммігранти приїжджали за строковими трудовими договорами, без супроводу членів сім'ї та без надії на можливість отримати громадянство; ця модель була характерна для періоду відбудови та розвитку післявоєнної Німеччини;

- Асимілятивна модель, що використовувалася переважно у Франції, мала на меті перетворити за відносно короткий термін іммігрантів на громадян; такі процеси натуралізації супроводжувалися, як правило, певним тиском, який призводив до відмови або до приватизації культурних, мовних та релігійних особливостей;

- Плюралістична чи мультикультуралістична модель, при якій культурні атрибути іммігрантів були визнані та певною мірою інституціоналізовані. Цю модель використовують у Канаді, Австралії, Нідерландах, Швеції та Великобританії [7, с. 36].

Щойно перераховані моделі, звичайно, зазнали різних перетворень та адаптацій. З одного боку, інтеграція іммігрантів не могла відбуватися за одним сценарієм по всій Європі, у кожній державі вона мала свої особливості та стикалася з проблемами, які не завжди можна було передбачити. З другого боку, досить часто траплялося й трапляється досі, що питання, які стосуються, наприклад, прийняття біженців, возз'єднання сімей або прав дітей другого покоління, вирішуються досить схожими шляхами. Таким чином, з практичної точ-

ки зору важко накреслити чітку межу між однією моделлю та іншою.

Загалом можна стверджувати, що інтеграційні процеси є досить складними та охоплюють різні аспекти життя людини:

- економічна інтеграція, яка насамперед може бути досягнена завдяки доступу до гідного ринку праці та конкурентоспроможних робочих місць;
- соціальна інтеграція відбувається шляхом самостійного конструювання стосунків, участі в асоціаціях, організації дозвілля, а також доступу до гідного житла;
- культурна інтеграція є можливою передусім завдяки знанню мови та доступу до навчання;
- політична інтеграція, що відбувається шляхом повноцінної участі в житті суспільства [8, с. 72].

Слід враховувати, що за останні два десятиліття імміграція стала однією з найважливіших тем у Європі. Міграційні хвилі, спричинені економічною кризою в країнах пострадянського блоку та численні воєнні конфлікти на африканському континенті викликали занепокоєння в мешканців європейських країн. Крім того, засоби масової інформації не завжди адекватно та коректно поширюють новини про мігрантів, а це, як правило, хвилює громадян. У суспільстві складаються небезпечні стереотипи щодо іноземців: той, хто є інакшим, ніж ти, хто розмовляє іншою мовою, хто молиться іншому Богу, хто має інший колір шкіри у деяких випадках сприймається як загроза, як хтось, кому не можна довіряти, кого потрібно відгородити від свого повсякдення. Зазвичай політики-популісти широко використовують цю тему у своїх електоральних програмах та заявах перед журналістами — наприклад, італійський політик Маттео Сальвіні, лідер правої партії Ліга Півночі, розповів про намір будувати стіну між Італією та Словенією, щоб припинити так званий «Балканський маршрут», який використовують біженці, аби потрапити до Західної Європи [9]. Якщо ж говорити про конкретні дії з боку урядів, то за останній період можна відстежити тенденцію до посилення інституційних обмежень щодо іммігрантів. З цього приводу Джуліет Стумпф пропонує термін «*crimmigration*», який вказує на тенденцію щодо зближення між імміграційним та кримінальним законодавством [10, с. 367—419].

Ще одна характеристика національної політики в європейських країнах, яку слід виокремити, — це ідея громадянської інтеграції, згідно з якою від іммігрантів вимагається продемонструвати прагнення інтегруватися в суспільство, що їх приймає; таким чином, на них лягає відповідальність за адаптацію до нового контексту. Серед різноманітних інтеграційних вимог, що поширилися у Європі, можна згадати запровадження іспитів на знання мови — вони є обов'язковими для більшості іноземців, а в інших випадках такі іспити є необхідними для осіб, що хочуть здобути громадянство. Правила оцінки таких ініціатив не є всюди однаковими, інколи їх замінюють обов'язковими курсами, де подають також загальні знання про історію держави-приймальниці та її основні закони. В деяких країнах існує урочиста церемонія отримання громадянства — наприклад, в Італії існує так звана присяга (*giuramento*), яка відбувається у місцевій комуні. Особа, що отримує дозвіл на італійське громадянство, читає в присутності міського голови або його заступника такі слова: «*Giuro di essere fedele alla Repubblica e di osservare la Costituzione e le leggi dello Stato*» («Я клянусь бути вірним Республіці та поважати Конституцію та закони Держави»), після чого йому вручають копію конституції Італійської Республіки. Іншою формою прийняття іноземців є інтеграційні контракти, запроваджені у Франції та Італії, згідно з якими, щоб отримати дозвіл на проживання, іммігранти підписують договір із державою та беруть на себе зобов'язання поважати низку норм і цінностей країни, де вони мешкають.

Якщо говорити конкретно про Італію, то слід визнати: попри те, що майже впродовж п'ятдесяти років вона стабільно приймає іммігрантів, а за останні двадцять стала однією з основних держав-приймальниць в Європейському Союзі, тут на сьогодні не існує чіткого національного закону про імміграцію, який би зміг задовільно регулювати це явище. Бракує загального орієнтира для політики на регіональному рівні, щоб забезпечити однакову стартову базу для різноманітних ініціатив, спрямованих на розвиток процесів інтеграції.

Протягом 35 років Італія надзвичайно часто впроваджувала нові закони про врегулювання міграційних процесів та змінювала їх; така тенденція не дала ефективних результатів та свідчить про від-

сутність конкретної концепції міграційної політики. Стосовно неспроможності вчасно реагувати на трансформації у суспільстві з боку італійських політичних кіл, варто згадати закон про громадянство, який за 29 років свого існування не був модифікований жодного разу, попри безліч пропозицій та сотні тисяч підписів, зібраних під час кампаній, спрямованих на його реформу. Річ у тім, що італійське громадянство базується на «праві крові» (*jus sanguinis*): згідно з цим принципом, особа отримує громадянство батьків незалежно від місця народження, а ось діти мігрантів, які народилися в Італії, можуть його отримати тільки після досягнення повноліття [11; 12]. Цей закон не лише зосереджений на «праві крові», а й не передбачає жодних лімітів для відстеження «національного» походження. Італійцями можуть стати іноземці, які ніколи не жили у цій країні та не мали жодного контакту з нею. Їм потрібно лише продемонструвати їхнє «італійське» походження навіть до часів об'єднання Італії², тобто коли цієї країни взагалі не існувало як держави, а це значить, що працюри «претендентів» на громадянство могли жити в Королівстві двох Сицилій чи у Великому герцогстві Тосканському. Це в той час, коли тисячі тих, хто народився, виріс та працює в Італії, *de facto* італійці, не вважаються рівноправними членами суспільства та змушені чекати на громадянство роками [13, с. 14].

На жаль, феномен імміграції ще й досі розглядають в Італії як надзвичайну ситуацію: здається, можновладці не помічають або не хочуть помічати, що іммігранти вже стали невіддільною частиною італійського суспільства, що у великих містах з'являються етноквартали, де магазинні вивіски й таблички написані незрозумілими літерами, а у школах трапляються класи, де більша частина дітей іноземного походження [14].

Щодо спроби визначити тип італійської інтеграційної моделі, можна сміливо стверджувати, що це практично неможливо, бо такої моделі просто не існує. Правильніше сказати, що, крім епізодичних зусиль накреслити можливу парадигму інтеграції, до іммігрантів застосовують радше сегрегаційні моделі як у соціальній, так і в робочій сфері, де можна помітити динаміку маргіналізації та прояви утис-

ку прав. Не дивно, що з двох з половиною мільйонів іноземних робітників близько 2/3 виконують некваліфіковані роботи, і тільки менш ніж 8% є кваліфікованими робітниками. З цього приводу слід також зазначити, що питання, яке стосується визнання освіти та професійної кваліфікації, здобутої за кордоном, залишається невирішеним протягом десятиліть. Зрештою, в Італії більшість так званих робіт типу «3D» (*dirty* — брудні, *dangerous* — небезпечні, *degrading* — принизливі) виконують переважно іноземці; тут їх ще називають «5P» (*pesanti* — важкі, *precarì* — нестабільні, *pericolosi* — небезпечні, *poco retribuiti* — погано оплачувані, *penalizzati socialmente* — соціально-маргінальні) [15, с. 73]. До категорії «5P» належать також роботи, що передбачають догляд за літніми та хворими людьми (*badante*) або хатні прибирання (*colf*). За офіційними даними INPS³, близько 575000 іноземців оформили трудовий контракт як домашні працівники; більшість із них жінки, серед яких є чимало українок.

У наступній частині статті буде зосереджено увагу на українській громаді у Кампанії, зокрема, йтиметься про жінок, які живуть і працюють у цьому регіоні.

Кампанія — це один із регіонів Італії, де сконцентровано велику кількість українських мігрантів. За офіційними даними, число іноземців, які тут проживають, становить 264967 особи, з них 43397 українців: 32028 жінок та 11369 чоловіків. Більша частина (23327 осіб) зосереджена в провінції Неаполя. Значна кількість українців проживає також в провінціях Казерта та Салерно, відповідно 8338 та 8380; у провінціях Авелліно та Беневенто їх значно менше, 2176 і 1176 (Istat⁴, 01.01.2020).

До Кампанії приїжджають в основному із західних областей України, хоча останнім часом збільшилась кількість заробітчан з центральних та східних регіонів.

На ранніх етапах міграційного потоку причини від'їзду в основному пов'язані з роботою, це видно зі статистики дозволів на проживання. Протя-

² Об'єднання Італії відбулося в 1861 році.

³ *Istituto nazionale della previdenza sociale* — Національний інститут соціального забезпечення.

⁴ *Istituto nazionale di statistica* — Національний інститут статистики Італії.

гом останніх двадцяти років відбулися значні зміни, більш недавні дослідження показують досить складну і стратифіковану міграційну структуру [16].

Головною характеристикою української спільноти є сильний гендерний дисбаланс зі значним переважанням жіночої складової, що відповідає 73,8% від загальної кількості. На початку 2000-х років більшість українок виїжджали на короткі терміни, цей потік мав характеристики тимчасової міграції. Однак в останні роки період проживання на території Італії подовжився, це підтверджується також збільшенням кількості дозволів на тривале перебування. Найбільш поширеною роботою серед жінок є допомога людям похилого віку або прибирання. У багатьох випадках, щоб заощадити гроші для родини, яка залишилась на батьківщині, вони погоджуються мешкати у своїх роботодавців. Таки умови, хоча і є економічно вигідними, можуть призвести до соціальної ізоляції. Цілодобовий контакт із літніми людьми, які розмовляють чужою мовою, або з особами, які потерпають від фізичних та психічних вад, негативно впливає на працівниць, адже більшість із них не мають належної професійної підготовки для роботи такого типу.

Для аналізу таких явищ, як інтеграція, культурна асиміляція, динаміки соціального відторгнення та маргіналізація, було підготовлено спеціальну анкету, що складається з 55 запитань. Вона поділена на 6 підрозділів, які включають особисті дані, дані про родину, італійський контекст, роботу, здоров'я та дозвілля. Згідно зі структурою цієї анкети були проведені глибинні інтерв'ю з українками, що мешкають у Неаполі та в інших містах Кампанії. Під час польової роботи не завжди було можливо дотримуватися послідовності тематичних блоків та питань саме так, як вони були написані в анкеті. Деякі інтерв'ю набували форми неформальної бесіди: таке спілкування давало можливість респонденткам відчувати себе комфортніше та більш вільно висловлювати свою думку; також слід зазначити, що у разі потреби їм ставили додаткові запитання.

Серед 25 жінок, що погодилися дати інтерв'ю та розповісти про свій трудовий досвід в Італії, 23 жінки працюють як хатні працівниці чи доглядальниці за літніми або хворими особами, одна є приватним підприємцем та ще одна працює на державній роботі; імена усіх інформанток, окрім останньої, змінені,

щоб зберегти їхню анонімність. Крім цього, було проведено зустріч з Генеральним консулом України у Неаполі М.В. Коваленком, а також зі священником УГКЦ о. Т. Зубом.

За офіційними даними в Неаполі зареєстровано 22144 громадянина України, проте можна зазначити, що за експертними оцінками у місті перебуває понад 30000 українців, з яких близько 75% становлять жінки від 35 до 60 років. Як зазначив Генеральний консул України в Неаполі М.В. Коваленко, українська громада тут добре себе зарекомендувала, італійці загалом цінують те, що українці є відкритою нацією, вони досить легко адаптуються до нових умов та швидко вивчають мову.

Питання щодо інтеграції мігрантів в культурне середовище іншої країни є досить багатограним та потребує комплексного підходу. Слід зазначити, що ця стаття, яка базується на якісному методі дослідження, має на меті відстежити стратегії адаптацій до нових умов існування у регіоні Кампанія на конкретних прикладах маленької групи українок⁵. До уваги будуть прийняті три основні сфери їхнього життя: економічна, соціальна та культурна.

В першу чергу варто розпочати з економічної сфери. Головною метою майже всіх опитаних інформанток були заробітки⁶. Жінки приїхали в Італію для

⁵ Серед більш комплексних досліджень, пов'язаних з трудовою міграцією українців в Італії, варто згадати працю Франчески Алічі Віанелло «*Migrando sole Migrando sole. Legami transnazionali tra Ucraina e Italia*» (2009), книгу Петра Гаврилішина «Українська трудова імміграція в Італії (1991—2011 рр.)» (2014), а також працю Чинції Соларі «*On the Shoulders of Grandmothers: Gender, Migration, and Post-Soviet Nation-State Building*» (2018) [17; 18; 19].

⁶ Лише Крістіна (це справжнє ім'я інформантки), 40 р., 20/10/2020, розповіла, що в 1999 році приїхала до своєї мами в Італію з метою навчання, тому її приклад краще віднести не до трудової, а до студентської міграції. Респондентка згодом здобула ступінь магістра з Міжнародних відносин в Університеті «Орієнтале» (*Universita degli Studi di Napoli «L'Orientale»*). Вона є однією з небагатьох українок, яка не лише здобула вищу освіту в Італії, а ще й змогла отримати роботу за спеціальністю у Консульстві України в Неаполі. Серед усіх інформанток Крістіна є найвдалішим прикладом того, як можливо інтегруватися в італійське суспільство: її чоловік українець, їхня дитина розмовляє як українською, так і італійською мовами, серед їхніх друзів є італійці, українці, румуни та поляки, вона не забуває про свою

того, щоб покращити своє матеріальне становище, купити житло в Україні або відремонтувати його, зібрати кошти для навчання дітей чи внуків: «Я вже тут більше ніж 20 років, приїхала та завжди по бабках робила, то там, то сям, ось так і час пролетів. А тих грошей завжди бракує, перше сина треба було вивчити, я йому квартиру купила, а потім внуки пішли, та й внукам треба було дати. Я багато чого їм дала, я працювала не покладаючи рук весь час, та додому я майже кожен рік їжджу, бо мені моєї родини дуже бракує» (Люба, 64 р., 20/09/2020).

На запитання, чому обрали саме Італію, більша частина жінок відповіла майже однаково: вони приїхали в цю країну тому, що тут вже є хтось із їхньої родини або зі знайомих, які на початковому етапі допомогли з житлом та роботою; крім того, в Неаполі досить легко знайти роботу без належного дозволу: «Я приїхала до моєї родички, поки не знайшла роботу, жила в неї, вона працює прибиральницею та знімає маленьку квартиру з іншими жінками. <...> Тут є також моя племінниця, а в племінниці дочка, вже тут заміж вийшла. Наших в Неаполі дуже багато, ми тягемося один за одним. <...> Документи є не у всіх, бо дуже тяжко їх зробити, але італійці беруть на роботу і без документів, їм головне, щоб був працюючий та порядний» (Віра, 68 р., 20/09/2020).

Що стосується типу праці, то, як уже було сказано, це переважно прибирання та догляд за літніми людьми. Врегулювання такої роботи є досить проблематичним питанням, бо в Італії, а особливо в Неаполі та провінції існує великий «чорний» ринок праці. Трудові контракти (постійні чи тимчасові), як правило, оформлюють на меншу кількість годин, ніж це є насправді: таким чином працедавці економить на податках соціального страхування. Трапляються також випадки, коли жінки були вимушені самі за себе платити податки, бо трудовий контракт є необхідним для легалізації іноземців в Італії. Є також іммігрантки, які вважають, що взагалі краще працювати «по-чорному»: «В

мене документів немає, я їх не встигла зробити, а потім вже пізно було, та, чесно кажучи, вони мені і не потрібні, я і без них працюю, на Півночі Італії з цим дуже строго, а тут контролів майже не має. <...> Хай вони мені краще доплатять, ніж ті контрибути платити державі, я все одно повернуся жити в Україну» (Інна, 48 р., 10/10/2020).

Відносно прибирання, слід зазначити, що, як правило, цей тип роботи один із найпоширеніших серед заробітчанонок: його обирають молодші жінки, вони працюють по годинно на кількох роботах у різних місцях. Такі ситуації є надзвичайно стресовими, бо не завжди вдається знайти роботу в одному районі, тому доводиться витратити обідню перерву та додаткові кошти для того, щоб дістатися на громадському транспорті з одного місця в інше. Заробітна плата в Неаполі та провінції є різною: в багатших районах міста, таких, як Вомеро чи Посіліпо, за годину прибирання платять 7/9 євро, а у провінції ціна може знизитися до 5/6 євро. «Я живу в Джульяно⁷, ходжу по пуліціях⁸, були періоди, коли я працювала навіть у десяти різних сім'ях, які живуть в Джульяно, Вілларікка⁹ та Неаполі, майже всі вони належали до однієї великої родини. <...> В понеділок зранку прибирання в першій хаті, потім після обіду друга, у вівторок та у середу те ж саме. Інколи траплялося, що ходила по вечорах прасувати. Потім у четвер йшла на цілий день, бо хата в синьйори була дуже велика, там вона мені по годинах не платила, а платила за цілий день. У п'ятницю їхала в Неаполь і там мала ще дві хати прибирати, з Джульяно туди потрібно добиратися на автобусі та метро, а це більше ніж година часу. <...> Це, бувало, по суботах ходила мити один офіс. Працювати по годинах є дуже важко, особливо коли господарки вдома, бо вони стежать за кожним твоїм кроком і сісти не дають. Це не легкі гроші, у мене за місяць більш ніж 1000 євро получалось, але треба набігатись так, що аж ноги гудять. <...> Зви-

батьківщину, відвідуючи її щодва або щотри роки, але водночас захоплюється італійською культурою та є волонтеркою Фонду Італійського Довкілля (FAI — Fondo Ambiente Italiano).

⁷ Джульяно ін Кампанія (Giugliano in Campania) — місто, розташоване на відстані 15 км на північ від Неаполя.

⁸ Пуліція від італ. pulizia — прибирання

⁹ Вілларікка (Villaricca) — місто, яке межує з Джульяно ін Кампанія.

чайно, що мати такий напружений графік роботи протягом довгого часу просто неможливо, я вже зараз менше працюю, бо й роки вже не ті» (Марія, 50 р., 18/10/2020).

Другий тип роботи — це догляд за літніми та хворими людьми. Якщо прибирання — це труд, виснажливий з фізичної точки зору, то проводити з хворою людиною 24 години на добу надзвичайно важко психологічно. Такий тип роботи обирають жінки старшого віку, вони погоджуються жити разом зі своїми працедавцями для того, щоб не витрачати гроші на оренду квартири та на харчі. Ті, хто працює доглядальницями в Неаполі, заробляють відносно мало, їхня заробітна платня становить від 700 до 1000 євро на місяць. «Робота на день і ніч є різна, і платять по різному. <...> Наприклад, якщо бабка або дідो ходячі, та за ними треба лише доглядати, давати лікарства, прибирати та варити їсти, то більше ніж 700 євро ніхто не дасть, але буває так, що за вихідні доплачують, якщо у четвер сидиш півдня, то 20/25 євро, а за цілий день в неділю 40/50. Інші випадки — це коли лежачі люди або інваліди, їх потрібно перевертати, мити, підіймати, за таке платять більше, 800/900 євро, залежно як попаде. <...> Але це дуже важко, я сама собі спину надірвала, коли з лежачою бабкою працювала, потім довго лікувалася, тут хворий ти нікому не потрібен. А що вже говорити по недоспані ночі, не раз бувало я до бабки по п'ять-шість разів вставала, на ранок тільки очі закрию, і вже вставати треба: мий, прибирай, готуй» (Надія, 58 р., 23/10/2020).

Зі слів респонденток можна зрозуміти, що робота доглядальниці є досить складною; як правило, ці жінки виконують також функції прибиральниць, кухарок, а інколи навіть медсестер. Слід зауважити, що ніхто з опитаних мною жінок не мав жодної підготовки для такого типу роботи. Надзвичайно важливою у таких ситуаціях є підтримка з боку родини, де працює жінка. У випадках, коли для робітниць були створені гідні умови життя — такі, наприклад, як окрема кімната, зручне ліжко, можливість відпочити після обіду або можливість вийти на прогулянку окрім вихідних днів, це ставало запорукою довгої співпраці. «Я пропрацювала на одному місці 14 років, лише після того,

як синьйор помер, я вирішила повернутися до дому. <...> Дякую Богу, що мала таку роботу. Протягом цього часу до мене всі дуже добре відносилися, як я йшла геть, всі з родини прийшли зі мною попрощатися, я Вам чесно то говорю, дуже хороша сім'я. <...> Але я знаю, що не завжди є так, от дівчата мої знайомі скаржаться, що їх обманюють і їм недоплачують» (Галя, 70 р., 14/04/2019).

Встановити діалог між робітницею та працедавцем вдається не завжди. З одного боку, погане знання мови заважає вчасно та правильно висловити свою думку чи свої потреби; таке замовчування призводить до накопичення негативу та нервозності, а в кінцевому результаті навіть до зміни роботи. З другого боку, є ситуації, в яких діалогу просто ніхто не шукає і шукати не хоче, працедавець диктує певні жорсткі умови, а робітниця просто терпить доти, доки не знайде іншої альтернативи: «Я працювала біля однієї бабки, там умови були просто жахливі, спали ми в одній кімнаті, я на розкладному дивані, а вона на ліжку. Літом було дуже жарко, але в нас не було кондиціонера, лише вентилятор. Грошей на спезу¹⁰ бабка давала дуже мало, їли весь час тільки пасту <...>. Дітей у неї не було, були племінники, але навіщали її рідко. <...> Бабка страждала на деменцію, через це з нею неможливо було ні про що домовитись, навіть про саме елементарне; пам'ятаю, поламався душ, жара сильна, а неможливо було помитися, бо вона не хотіла викликати гідраліка. Вот так я промучилася кілька місяців, а потім пішла геть, бо було просто невиносимо» (Ліля, 52 р., 20/09/2020).

У червні 2017 року була підписана угода про безвізовий режим, який надав право громадянам України з біометричними паспортами вільно перетинати міждержавні кордони країн Європейського Союзу та перебувати там до 90 днів протягом кожних пів року. Цей закон вплинув на переорієнтацію трудової міграції громадян України: зокрема, в Неаполі та провінції збільшилась кількість робітників, які почали приїжджати посезонно. Наприклад, респондентка Галя, яка працювала в Італії понад 15 років, розповідає, що останні два роки

¹⁰ Спеза від італ. *spesa* — покупки.

вона приїжджає у Неаполь лише влітку або навесні для того, щоб замінити заробітчаник, які повертаються додому під час відпусток: «В Неаполі в мене залишилося багато знайомих, завдяки їм я і знаходжу тимчасові підміни, попрацюю три місяці, по неділях, коли вихідний, походжу на море, а потім повертаюся в Україну» (Оля, 65 р., 23/09/2020).

Відносно соціальної сфери життя слід зазначити, що більшість респонденток зауважила: італійці, як правило, є відкритими та доброзичливими, налагоджувати робочі відносини з ними досить легко, але, попри це, для дружніх стосунків вони обирають переважно своїх співвітчизниць. Цей факт можна пояснити тим, що долі цих жінок, їхні проблеми та переживання, як правило, є досить схожими, вони краще розуміють та підтримують одна одну та знаходять спільну мову між собою. Особливо це стосується тих хто живе у своїх роботодавців на вихідних, а це переважно четвер після обіду та неділя: це єдина можливість змінити обстановку, поговорити рідною мовою або покуштувати українські страви. На запитання про дозвілля одна з респонденток відповідає: «У мене є колежанка, вона знімає квартиру, ми часто там збираємося по вихідних, купляємо наші продукти¹¹ та й їмо разом, або, буває, відмічаємо чийсь день народження або наші свята» (Люда, 63 р., 23/10/2020). Не завжди стосунки із земляками є близькими та теплими, як свідчить Юля: «Як тільки я приїхала в Італію, у мене були колежанки, я часто позичала їм гроші та допомагала, але відчувала себе використаною, серед них були пліткарки, тому я поступово відійшла від них <...> Зараз я стала більш закритою, в мене є багато хороших знайомих, а не друзів, спілкуємося переважно по телефону» (Юля, 50 р., 08/10/2020).

Попри наявність доступу до соціальних мереж, які дозволяють безлімітно розмовляти з друзями та близькими, які мешкають в Україні, брак живого спілкування є проблемою для багатьох жінок, бо не завжди та не все можна розповісти по те-

лефону. Як зазначив отець Тарас Зуб, парафіянки, що приходять до його церкви¹², інколи просто хочуть поговорити, «вилити душу», бо є такі речі, які важко переказати своїм рідним, особливо якщо це діти або старенькі батьки; власне, тому страхи та переживання жінки тримають в собі, а це великий психологічний тягар. До речі, одна з інформанток, Крістіна (40 р., 20/10/2020), яка у зв'язку зі своєю роботою¹³ спілкується з багатьма українками, що живуть у Неаполі та інших містах південної Італії, зауважила, що було б дуже важливо організувати психологічну підтримку для трудових іммігранток, бо приїзд до незнайомої країни, погане знання мови, непорозуміння, ностальгія, нові обставини праці дуже негативно впливають на психологічне здоров'я людини.

Ще однією актуальною проблемою є організація вільного часу, вона є особливо гострою серед тих жінок, які мешкають у своїх працедавців: «Не раз буває так, що не знаєш, що робити у вихідні, особливо зимою, бо влітку можна поїхати на цілий день на море, а ось взимку інколи не знаєш, як провести час. Зранку можна піти на базар або прогулятися десь у центрі міста, але ж цілий день не будеш ходити. <...> Знаєте, тут бракує місця для зустрічей, потрібно якесь таке місце, де могли би зустрічатися наші жінки, бо хто тут працює на день і ніч, часом не знає, куди себе діти на вихідних; тим, хто живе на квартирі, набагато легше» (Михайлина, 65 р., 20/11/2020).

Відносно житла слід зазначити, що в Неаполі не існує якое певного етнічного кварталу, де б жили лише українці чи інші іноземці; як правило, трудові іммігрантки мешкають поруч із місцевими жителями у менш престижних районах, наприклад таких як Форчелла (*Forcella*), Іспанські квартали (*Quartieri Spagnoli*) та Саніта (*Sanita*), де ціни на оренду є досить помірними, вартість однокімнатної квартири з одним санвузлом та невели-

¹¹ У Неаполі є кілька магазинів, де продають продовольчі товари польського, російського та українського виробництва. Найбільш популярні продукти серед українських заробітчаник — це ковбасні та копчені вироби, оселедці, українське пиво та горілка, гречка та консервовані овочі.

¹² Парафія Української Греко-Католицької Церкви в Неаполі знаходиться в історичному центрі міста на Віа деї Трібунали (*Via dei Tribunali*) у церкві Святої Марії Миру (*Santa Maria della Pace*). Про діяльність УГКЦ в Італії можна дізнатися з її офіційного сайту <http://www.chiesaucraina.it/index.php/uk/>.

¹³ Нагадаємо, що Крістіна працює у Консульстві України в Неаполі.

кою кухнею може сягати близько 400/500 євро за місяць, а двокімнатної 600/700 євро. Стан таких квартир не завжди є задовільним, в багатьох випадках вони розташовані в старих палацах та потребують капітального ремонту. Як правило, такі приміщення не задовольняють чинні в Італії норми житлової площі, їхні власники погоджуються на оренду без контракту, а брак контролю з боку місцевих правових органів сприяє тому, що квартири іммігрантів є переповненими. Майже усі респондентки стикалися з проблемами, пов'язаними з житлом. Для того, щоб заощадити гроші, особливо в перший період свого перебування в Італії, багато хто з них, попри дискомфорт та брак особистого простору, обирав мешкати разом зі своїми землячками в маленьких помешканнях: *«На початку я знімала квартиру з іншими жінками, нас було шестеро в одній кімнаті, умови були жахливі, я не висипалася. Потім я зрозуміла, що потрібно міняти квартиру, бо для мене дуже важливо мати спокій <...> коли ти працюєш цілими днями по чужих хатах, в кінці дня хочеться прийти додому і відпочити, а коли знімаєш квартиру з іншими людьми, то вже все по-іншому. <...> Через знайомих італійців я знайшла нову квартиру в Джульяно, оренда 250 євро на місяць, кімната, кухня, ванна і коридор, меблів не було, їх мені подарували синьйори, де я працювала»* (Марія, 50 р., 18/10/2020).

Що стосується культурної інтеграції, вона можлива перш за все завдяки знанню мови, яка не тільки дозволяє краще зрозуміти нове суспільство, в якому опиняються трудові іммігрантки, а ще й збільшує шанси на краще працевлаштування. Власне цей останній чинник, як правило, дає стимул вчити мову. Три інформантки розповіли мені, що почали займатися італійською ще до того, як приїхали в Італію: одна з них, наприклад, закінчила Академію мов у Чернівцях (Крістіна, 40 р., 20/10/2020). Ще одна респондентка розповіла, що відвідувала школу для іноземців у Неаполі, після пройденого курсу склала іспит і отримала сертифікат (Юля, 50 р., 08/10/2020). Інші жінки розповідали, що вчили мову під час роботи: *«Я італійською почала краще розмовляти, коли працювала бекіситером, це мені діти допомогли її вивчити»* (Наталя, 48 р., 24/10/2020). Також респондент-

ки зауважили, що для вдосконалення мови читають журнали та дивляться телевізор, але дехто з них зазначив, що, крім італійської, потрібно знати також неаполітанську мову. Багато жителів Неаполя та провінції, а особливо людей літнього віку, розмовляють місцевим діалектом або вживають діалектизми: це ще більше ускладнює комунікацію між ними та іммігрантами, які знають італійську на початковому рівні.

Ще один шлях до культурної інтеграції лежить через пізнання італійських звичаїв, серед яких особливе місце посідають кулінарні традиції. Усі респондентки розповідали, що в Італії їм бракує української їжі, але, попри це, місцева кухня їм дуже подобається, багато хто з них залюбки готує італійські страви: *«Я дуже люблю піцу та різну пасту, мене навчила готувати синьйора, де я працювала довгий час, вона була дуже брва. Часом я готувала для її родини вареники, деруни та борщ, вони їх їли з великим задоволенням»* (Лена, 49 р., 01/12/2020). Отже, їжа відіграє важливу роль у міжкультурному діалозі та сприяє інтеграції іноземних громадян, обміну ідеями та навичками.

Висновки. Підбиваючи підсумки дослідження, що базується на відповідях 25 інформанток, слід зазначити, що вибір мешкати у Кампанії перш за все продиктований тим, що, попри брак трудового дозволу, тут досить легко знайти роботу та житло. Присутність тіньової економіки та слабкий контроль із боку влади заохочують такий вибір. Щодо ринку праці, слід визнати, що більшість респонденток досить швидко знаходила роботу або міняла її на вигіднішу, але пробити «скляну стелю», яка відокремлює українських іммігранток від престижнішого ринку праці, вдається лише одиницям.

Адаптація трудових іммігранток до нового повсякдення є процесом досить тривалим, під час якого відбувається також і осмислення культурних цінностей місцевого населення. Але не всі жінки погоджуються брати участь у цьому процесі: особливо для тих, хто приїжджає на заробітки в Італію посезонно, інтеграція є не дуже зрозумілим словом: *«Я вчила мову, бо вона мені була потрібна для роботи: хто знає мову, тому платять більше. А та інтеграція — що мені до того. <...> Мені тут все чуже, тут люди зовсім інакші, я тут лише, щоб заробити гроші, відроблю кіль-*

ка місяців і додому» (Іванка, 61 р., 09/07/2020). Звичайно, більшість інформанток висловили потребу інтегруватися в італійське суспільство. Вони бачать інтеграцію не як тест чи екзамен, а як складну дорогу в гору, яка залежить не лише від країни-приймальниці, а й від них самих, бо жоден закон неспроможний примусити когось ввійти в іншу культуру та намагатися зрозуміти її.

1. Sciortino G. È possibile misurare l'integrazione degli immigrati? Lo stato dell'arte. *Quaderni del Dipartimento di Sociologia e Ricerca Sociale. Quaderno 63*. Trento, 2015. 72 c.
2. Thomas W.I., Znaniecki F.W. *The Polish peasant in Europe and America. Monograph of an immigrant group*. University of Chicago Press, 1918—1921.
3. Park R., Burgess E.W., McKenzie R.D. *The City: Suggestions for the Study of Human Nature in the Urban Environment*. University of Chicago Press, 1925.
4. Gubert R., Tomasi L. (Ed.). *Robert E. Park e la teoria del «Melting pot»*. Trento: Reverdito, 1994. 216 c.
5. Alba R., Nee V. *Remaking the American Mainstream. Assimilation and Contemporary Immigration*. Harvard University Press, 2003. 384 c.
6. Kazal R.A. Revisiting Assimilation: The Rise, Fall, and Reappraisal of a Concept in American Ethnic History. *The American Historical Review*. Vol. 100. № 2. 1995. C. 437—471.
7. Ambrosini M. *L'integrazione degli immigrati: una mappa concettuale*. In Coccia B. e Di Sciullo L. (Ed.). *L'integrazione dimenticata. Riflessioni per un modello italiano di convivenza partecipata tra immigrati e autoctoni*. Roma, 2020. 146 c.
8. Catarci M. Considerazioni critiche sulla nozione di integrazione dei migranti. *REMHU*. Vol. 22. № 43. 2014. C. 71—84.
9. Dal Mas F. Migranti. L'ultima provocazione di Salvini: un muro tra Italia e Slovenia. *Avvenire*. 28/06/2019. URL: <https://www.avvenire.it/attualita/pagine/lultima-provocazione-un-muro-tra-italia-e-slovenia> (13/06/2021).
10. Stumpf J. The Crimmigration Crisis: Immigrants, Crime, and Sovereign Power. *American University Law Review*. Vol. 56. 2006. C. 367—419.
11. Ministero dell'Interno. *Cittadinanza*. URL: <https://www.interno.gov.it/it/temi/cittadinanza-e-altri-diritti-civili/cittadinanza> (14/06/2021).
12. Аверчук Р. Мігранти без документів та заслужені громадяни: як українці намагаються інтегруватися в Італію. *Нромадске. Суспільство*, 11/06/2019. URL: <https://hromadske.ua/posts/migranti-bez-dokumentiv-ta-zasluzheni-gromadyani-yak-ukrayinci-namagayutsya-integrivatisya-v-italiyi> (14/06/2021).
13. Di Sciullo L. *Modelli in frammenti... e frammenti di modello? Il singolare caso dell'Italia, tra segregazione esplicita e integrazione implicita*. In Coccia B. e Di Sciullo L. (Ed.). *L'integrazione dimenticata. Riflessioni per un modello italiano di convivenza partecipata tra immigrati e autoctoni*. Roma, 2020. 146 c.
14. Riccio B. (Ed.) *Antropologia e migrazioni*. Roma; Cisu, 2014. 310 c.
15. Capello C., Cingolani P., Vietti F. *Etnografia delle migrazioni. Temi e metodi di ricerca*. Roma: Carocci, 2021. 133 c.
16. *Dossier Statistico Immigrazione*. Roma: Confronti, 2019. 477 c.
17. Vianello F.A. *Migrando sole. Legami transnazionali tra Ucraina e Italia*. Milano: Franco Angeli, 2009. 192 c.
18. Гаврилишин П. *Українська трудова імміграція в Італії (1991—2011 рр.)*. Брустурів: Дискурсус, 2014. 300 с.
19. Solari C.D. *On the Shoulders of Grandmothers: Gender, Migration, and Post-Soviet Nation-State Build*. New York: Routledge, 2018. 256 c.

REFERENCES

- Sciortino, G. (2015). *Is it possible to measure the integration of immigrants? The state of the art. Notebook of the Department of Sociology and Social Research, 63* [in Italian].
- Thomas, W.I., & Znaniecki, F.W. (1918—1921). *The Polish peasant in Europe and America. Monograph of an immigrant group*. University of Chicago Press.
- Park, R., Burgess, E.W., & McKenzie R.D. (1925). *The City: Suggestions for the Study of Human Nature in the Urban Environment*. University of Chicago Press].
- Gubert, R., & Tomasi, L. (Ed.). (1994). In *Robert E. Park and the theory of the «Melting pot»*. Trento: Reverdito [in Italian].
- Alba, R., & Nee, V. (2003). *Remaking the American Mainstream. Assimilation and Contemporary Immigration*. Harvard University Press.
- Kazal, R.A. (1995). *Revisiting Assimilation: The Rise, Fall, and Reappraisal of a Concept in American Ethnic History. The American Historical Review, 2* (Vol. 100).
- Ambrosini, M. (2020). *The integration of immigrants: a concept map*. In Coccia B. and Di Sciullo L. (Ed.). *The forgotten integration. Reflections for an Italian model of participatory coexistence between immigrants and natives*. Rome [in Italian].
- Catarci, M. (2014). *Critical considerations on the notion of integration of migrants. REMHU, 43* (Vol. 22) [in Italian].
- Dal Mas F. (28/06/2019). *Migranti. Salvini's latest provocation: a wall between Italy and Slovenia*. *Avvenire*. Retrieved from: <https://www.avvenire.it/attualita/pagine/lultima-provocazione-un-muro-tra-italia-e-slovenia> [in Italian].
- Stumpf, J. (2006). *The Crimmigration Crisis: Immigrants, Crime, and Sovereign Power. American University Law Review* (Vol. 56).
- (2021). *Ministry of the Interior. Citizenship*. Retrieved from: <https://www.interno.gov.it/it/temi/cittadinanza-e-altri-diritti-civili/cittadinanza> [in Italian].

- Averchuk, R. (2019). *Undocumented migrants and honored citizens: how Ukrainians are trying to integrate in Italy*. Hromadske. Society. Retrieved from: <https://hromadske.ua/posts/migranti-bez-dokumentiv-ta-zasluzheni-gromadyani-yak-ukrayinci-namagayutsya-integruvatisya-v-italiyi> [in Ukrainian].
- Di Sciullo, L. (Ed.). (2020). *Models in fragments ... and model fragments? The singular case of Italy, between explicit segregation and implicit integration*. In Coccia, B., & Di Sciullo L. *The forgotten integration. Reflections for an Italian model of participatory coexistence between immigrants and natives*. Roma [in Italian].
- Riccio, B. (Ed.). (2014). *Anthropology and migrations*. Rome; Cisu [in Italian].
- Capello, C., Cingolani, P., & Vietti, F. (2021). *Ethnography of migrations. Research themes and methods*. Rome: Carocci [in Italian].
- (2019). *Statistical Dossier on Immigration*. Roma: Confronti [in Italian].
- Vianello, F.A. (2009). *Migrate alone. Transnational ties between Ukraine and Italy*. Milan: Franco Angeli [in Italian].
- Gavrylyshyn, P. (2014). *Ukrainian Labour Immigration in Italy (1991–2011)*. Brusturiv: Discursus [in Ukrainian].
- Solari, C.D. (2018). *On the Shoulders of Grandmothers: Gender, Migration, and Post-Soviet Nation-State Build*. New York: Routledge.